

עיר בצלם אלוהים

מאת

ישראל אלדר

המושג "אדם בצלם אלהים" הוא מושג תשתית מקראי, והוא במודע ושלא-במודע מתמיד להיות אבן פינה או עמוד התווך, סף ומזווה, ליהדות כולה לדורותיה ולבונה, כולל — על דרך הפרדוקס — כופרים, כל עוד הם רוצים להיאחו בה ולוא אחיזה חילונית. כל האפשרויות הכלולות בו, במושג זה, כלולות בפשטות הגאונית שבספור בריאת האדם מן העפר "מלמטה" ומרוח אלהים "מלמעלה", הפיסי והמיטאפיסי, פרי הכורח הטבעי ומתת הרצון, כולל הרצון והיכולת להפר צו בורא, הפיסי המורד במיטאפיסי. מכוח מי? מכוח אותו יסוד מיטאפיסי שבו, האכילה מעץ הדעת באה בעטיו של נחש, מכוח המלא. ובכל זאת אלהים הוא חונן הדעת...

אין ענייננו כאן לפרט במושג ורק ליישמו בנושא שלפנינו. הרי ניתן ללא קושי לראות גם את השבת — ויקדשהו על פי אותו עיקרון, יום השביעי, יום מספרי גרידא, נכנסת בו רוח עליון ומקדשת אותו. מעתה זה גם יום שביעי, על דרך הפיסיקה, וגם יום קדוש ומיוחד על דרך המיטאפיסיקה, בניגוד, על כל פנים מעל לטבע, שאינו יודע מנוחה מהי. והוא הדין לגבי מושג עם סגולה, עם נבחר, כאדם בטבע, כיום בלוח, כן גוי מן הגויים, ואנו עוסקים כאן כמוכח, כמושגי יסוד מקראיים, במושגים קיומיים בתחום המקרא והמודעות ההיסטורית של עם ישראל — וממנו גם אצל אחרים — ולא מהצד ההווייתי הפילוסופי של "אמת" המושגים האלה.

על דרך זו, ובמובן זה הכוונה כאן להיות העיר ירושלים עיר בין ערים, "ככל הערים" על גילגוליה הגיאולוגיים הכרוכים באיזור (בין היתר "כמעט" נסחפת בשבר האפרורי-אפריקני), אך בשעה מסוימת, כמו פתאום, ירדה עליה רוח "מלמעלה", נשפה בה "נשמה", כמו נשמה יתירה, ניתן בה יתרון היסטורי עובדתי וייחודי. ויהיה מוצאו אשר יהיה, עצם הייחוד אינו מוטל בספק. כוח רוחני המקיים אותה מבעד לכל החורבנות והתהפוכות, לגבור על גלים פוליטיים עולמיים, גם על תרבויות אדירות ותת-תרבויות כמו כן, כמין האדם שגבר והיה ליחוד ביקום, לאדם בצלם רוחני שמעל לטבע, אם מן הקוף (למה דווקא הוא?) אם למרות הקוף.

עיר בצלם אלהים. ויהיו התוכן והצורה המיוחדות לאלהים, אשר יהיו, והרי גם זאת

ד"ר ישראל אלדר הוא סופר ומסאי.

היא בגדר עובדה והיה הסכריה הרציונליים אשר יהיו: ייחודה בא מכוחו של עם ישראל. כל הנסיונות לראות את ירושלים בלי עם ישראל אך גם את עם ישראל בלי ירושלים — עלו בתוהו. וימינו ומה שמתרחש בהם לעינינו וגם בידינו, הם הוכחה מחודשת לכך.

מהאדמה הזאת היא עלתה, ויש בה ייחוד גיאולוגי מראשיתה ובלשונו של פרופיסור פיקארד מראשי הגיאולוגים שלנו:

"הגוף הירושלמי נמצא בשדה המלחמה של גורמים גיאולוגיים וגיאוגרפיים, שדה-המלחמה בין המדבר והים התיכון. מצב זה הטביע את חותמו על תולדות העיר ואף על נפש תושביה" (ספר ירושלים א, עמ' 44).

הכוונה כמובן למלחמה בין חוף הים התיכון, השרון, השפלה, מורד ההר המערבי, ובין מזרחו, בקעת הירדן, מדבר יהודה, ים המלח (הנמוך ביותר על כדור הארץ!), הערבה. פרופ' פיקארד מסיים במשפט דלעיל את הפרק על הגיאולוגיה של ירושלים, תולדותיה ופטייה של מלחמה גיאולוגית זו מוסכרים בפרק כולו, במקום בו מסתיימת הגיאולוגיה, חלקה של "האדמה" — מתחילה ההיסטוריה — חלקו של האדם והעם, בנושא שלנו גם — האלהים, ואין זה משנה עובדתית, אם "שותף" זה שבבריאת העיר וצלמה, יושם על-ידי לא-מאמין במירכאות, במירכאות שמים מלה ולא מהות.

וראשיתה ההיסטורית הידועה הלא היא מזעזית, מהקטנות שבעשרות ערי כנען, כמעט כעם שעשאה, עליו נאמר "כי עם קדוש אתה לה' אלהיך... כי אתה המעט מכל העמים" (דב' ז, 7), כמו לשם הדגשה שלא החומר קובע את האיכות ולא בו שורש היתרונות. לעומת זאת — ובעומק ודאי גם בקשר סיבתי — שייך היסוד המלחמתי לגורמי הגדלות, וזה מה שמדגיש הגיאולוג לגבי נוף ירושלים, בהיותו "שדה מלחמה" השפיע על גורל העיר ועל נפש תושביה. אך מכיוון שאת ייחודה של ירושלים לא קבעו התושבים שקדמו לשבטי ישראל, ושבט יהודה בראש — וגם עמים רבים אחרים שבאו אחרינו לעיר זאת לחיות בה, לשרות בה, לא יצרו בה גדולות כלשהן — מסתבר שהיה משהו ביסודות האתניים ההם המכונים בני ישראל או — מימי בית שני — יהודים, שהצטרף לשדה המלחמה הגיאולוגי והגיאוגרפי המתואר אצל פיקארד, ולא היה בגדר מושפע ותוצר בלבד, כי אם מושפע ומשפיע, יוצר ותוצר, בפעולת גומלין בין עם ונוף, שניהם בסימן המאבק (עם אלהים ועם אנשים), ובהקשר שלנו גם עם נוף ובחזיתות גיאולוגיות כבדות וממושכות מאות אלפי שנים.

ודאי עניין שבמקרה — ואם יש כבר שני מקרים, חסר שלישי ליהפך ל"חזקה" — שלראשונה נזכר שמה של ירושלים כשהיא במצוקה, ושם ישראל נזכר לראשונה במקורות חוץ-מקראיים כשהוא במצב של מצוקה. כליון ממש. "ירושלים" נזכרת באיגרות תל אל-עמרנה, הרבה זמן לפני פלישת שבטי ישראל לכנען, איגרות אזעקה שמלך ירושלים מועיק את מצריים השלטת באיזור, להציל אותה, את "אורשלם" מידי שכם העולה עליה. וזה עניין לחוד — ואולי ראוי לעבודה סמינריונית רצינית — מבחינת

מתח כמעט מתמיד בין שכם וירושלים, דרך ירבעם ושומרונים עד עצם היום הזה, ואני שואל וחוזר ושואל תלמידי חכמים ובקיאיים: איזה חכם, תנא, אמורא נודע מוצאו משכם? מלך ירושלים, במקור עבד-חפה מלך אורשלם, מבקש עזרה תכופה: חמישים חיילים. ומה המקבילה ב"גודל" העם במקורות חוץ-מקראיים? מרנפתח, יורשו של רעמסס השני (ייתכן שהוא פרעה של יציאת מצרים) חרת לדורות בלוח נצחונותיו: "ישראל הושמד, אין לו זרע..."
ואנחנו — עדים.

✱

דבר מוזר התרחש סביב לשמה של העיר, בראש וראשונה שינוי הצורה. עובדה היא שבכל ימי בית ראשון שמה היה בלשון יחיד, כמצויין בכתוב "ירושלם" בלי יו"ד, להוציא פעמיים, בדברי הימים ובמגילת אסתר, משמע שני ספרים שאין ספק בשייכותם לימי בית שני, כשהחלו גם בכתוב ולא רק בקרי לאמר ירושלים, בצורה זוגית. עד היום לא הובררה הסיבה, אם בגלל העיר העליונה והעיר התחתונה כשתי חטיבות לא רק טופוגרפיות, כי אם גם דמוגרפיות, העיר התחתונה כמעט בדרך הטבע עד היום הזה בערים בעלות מבנה דומה: מסחר ותעשייה וגם מגורי דלת העם — למטה, המעמד העליון — כשמו: למעלה, בתקופה מאוחרת יותר, בימי בית שני, עם ראשית המיסטיקה, התפתח המושג של ירושלים של מעלה, כנגד — ולא דווקא נגד (בימינו, ימי שיבוש הלשון, אין מבחינים עוד בין שתי מלים אלו), ירושלים של מטה. ואולי אבחנת זו אף נשענה על העובדה שכבר נמצאה לה לשון זוגית, שתי ירושלים, ומה הן? של מעלה ושל מטה. אילו נוצרה צורה זוגית כזאת בימינו, היו מפרשים זאת אחרת, כמובן. אנשי פוליטיקה היו אומרים: "היהודית" ו"הערבית", וסתם "עמד" היו פוסקים בתכלית הפשטות: ירושלים של "בית-ר" וירושלים של "הפועל". כל פרשנות צמודה לתקופתה ואינה "מוחלטת" "אמיתית" כפי שהיא מתימרת להיות. היא "אמיתית" כביטוי לתקופתה ולא לכוונת המקרא, שהרי גם את המקרא יש להבין על רקע תקופתו.

ודוגמא נוספת לכך על רקע ירושלים זה השימוש הרב ושוחר הטוב שמשתמשים בימינו בפסוק "ירושלים הבנוייה כעיר שחבורה לה יחדיו" מאותו פרק תהלימי נפלא לכבוד העיר (תהילים קס"ב), ומיישמים אותו כדבר המובן מאליו על החלק "הערבי" והחלק "היהודי" (כולל צירוף משונה זה של "רובע יהודי" בירושלים. אכן, יפה, יש רובע יהודי... בירושלים, לא רק בניו-יורק...). בדיוק לכך נתכוון דוד או כל מי מתלמידי-יורשי דוד, לשירו בהללו את "היחדיו" הזה, למרות מה שנאמר מיד לאחר מכן: "ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל", עד שכמעט וניתן לאמר שבמקור הכוונה היתה דווקא להוציא שבטי עמים אחרים, לכל היותר המבקרים, התיירים, הבאים לראות פלאי העיר ויופייה אך לא לגור בה כשותפים לישראל. והיום, כשיש רובע יהודי בירושלים (ויש להוסיף ולאמר, ברוד השם), ה"יחדיו" חל על כל העמים והדתות. לא מן הנמנע, שאחת הסיבות לשינוי צורת השם מ"ירושלם" ל"ירושלים", היה הרצון להתרחק ממשמעותו הקדומה. אין צריך לאמר — ומי יודע? אולי אדרבא, צריך וצריך — שעם כל הרצון הטוב והכוונות האידיאליות ואמת הנביאים, לא טמון במקור

השם שלום, כביכול, ירוֹ-שלום. דמיון הצליל וכיסופי האמת לשלום חוללו אצל רבים את המחשבה שזו באמת משמעות השם. "ירושלים עיר השלום" היא אחת מסיסמאות הקבע בעולם וכאן, וזה מנוצל צלילית יפה באותו פרק תהילים קכב. יפה דורשים, אלא שעד כה לשוא דורשים. דומני שקשה למצוא עיר בעולם שכה הרבו להילחם עליה כעיר זו וירושלים שמה. יתר על כן, לא יצדקו קנאי ארץ-ישראל השלמה וירושלים השלמה אם ירצו לדרוש מהשם "עיר שלם" — עיר השלמות. מקור השם, כמקובל אצל מרבית החוקרים, הוא בשם האל הכנעני "שלם" (יש מלכיצדק מלך שלם), ופירושו השם במקור: ירה שלם, משמע ייפר האל שלם (ירח במובן ייסד כמו בפסוק "מי ירה אבן פינתה" (איוב ל"ח, 6)). השם היה מושרש והכתיב והקרי מעידים על כך, שבימי בית ראשון הכל ביטאו בלשון יחיד, ירושלם. המאבק המתמיד בשרידי האלילות והעלאת ירושלים לקדושה עליונה, להיותה מרכז האמונה באל האחד, הגבירו את הצורך הנפשי להשתחרר מהשם האלילי. רק על רקע זה תובן תופעה שלא הרבו לשים לב אליה, שלושת הנביאים המרכזיים, ישעיהו, ירמיהו ויחזקאל — וזהו מהלך זמנים של קרוב למאתיים שנה — הציגו במפורש על דרך נבואה לעתיד לשנות את שמה. על רקע כשלונם בכך, על רקע התקדשותה והשתרשותה של העיר בשם זה דווקא, נראית שאיפה זו של שלושת הנביאים, משמע לא "קפריזה" של אחד, כמופלאה ביותר ורק זו יכולה להיות הסיבה: הם נשאו בתודעתם את המשמעות האלילית הקדומה.

ישעיהו רק מביע את תקוותו לשינוי: "וקורא לך שם חדש אשר פי ה' יקבנו" (יש' סב, ב), מבלי שיפרש מה יהיה שם זה. ירמיהו קובע שם "וירושלים תשכון לבטח וזה אשר יקרא לה, ה' צדקנו" (ירמ' לב, טו). ויחזקאל אף מסיים את ספרו (או שעורכו מצאו לנחוץ לסיימו כך) "ושם העיר מיום ה' שמה", כשברורה הכוונה לעקור כל זכר אלילי מהעיר שהנביא ראה בתוכה ואף בתוך בית המקדש, במציאות או במראה: סוגדים לאלילות. "ה' שמה" אומר יחזקאל נגד ירה-שלם, ייסד האל הכנעני שלם. לעתיד רק ה' שמה. והרי הוא-הוא הנביא שקנטר את ישראל: "אביך האמורי ואמך החיונית". קאסוטו בפירושו לבראשית ולעניין השבת מוכיח שאין קשור השם "שבת" למלה "שפתו" בבבל הקדומה. הכוונה שם היתה ליום מקולל, אחת לארבעה-עשר יום (עיר לוח הירח), התורה נטלה אותו "עפר" מאותה "אדמה", אותו יום — ויקדשהו, כמו נשף בו נשמה יתירה, הוא אשר אירע לה לירושלים. גם ירושלים של מעלה, אידיאית, רוחנית, נבואית, יורדת לזו של מטה, הריאלית. אין יהדות ללא יהודים וארץ יהודים. שדה מלחמה גם למען השם.

✱

למה בחר בה דוד?

אפשר ללכת לאגדה: בהר המוריה — ואין הר המוריה אלא הר הבית — עקד אברהם את יצחק. יש מי שמציב את עקדת יצחק בתשחית התורה והאמונה. הנכונות להקרבה עליונה. ואם כך — הרי שמקום העקדה ודאי וודאי חייב להיות מקודש לנו. מה עוד שלא זה היה צו ראשון לאבי האומה. צו ראשון היה "לך לך" ואחר כך ברית בין הבתרים והבטחת הארץ כולה ורק אחר כך נסיון העקדה. מן הראוי מבחינות רבות לזכור את

סדר הדברים: צו העלייה, הבטחת הארץ, נסיון העקדה. ותמיהה רבה לגבי הסיפור כולו על רקע דמותו של אברהם: הוא אברהם העומד לוויכוח חריף עם אלהים על סדום ועמורה. הוא מבקש להציל עיר רשעה, גם אם יש בה עשרה צדיקים בלבד, ומגיע עדי הטחת שאלת קטרוג: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" ולא כן כשהוא נצטווה לשחוט את בנו, את יחידו החף מפשע ודאי ובוודאי. ללא גסיון התנגדות. כך יגנה ויקלל יעקב אבינו את שמעון ולוי על שהרגו את בני שכם האנסים, אך יברך את שבט לוי על שהרגו מבני ישראל שסגדו לעגל.

ירושלים של הר העקידה או של הר הבית? נוף ירושלים כשדה המלחמה. אבי האומה, ראשון למאמינים באל בורא עולם, עומד במבחן עליון זה.

ואולי פעלה הצנזורה כאן, לראשונה בסיפור המקראי. אברהם מוריד את יצחק מהמזבח, מוציא את האיל מהסבך ומעלהו על המזבח. וכי לא מתבקש למען הסימטריה שיכניס את יצחק אל הסבך? שמא כך כתוב היה והצנזורה מחקה... הצנזורה מחקה, אך במציאות הוכנס יצחק והוכנסו בניו ובני-בניו לסבך גדול וקדוש, שהר הבית מסמלו. יורדים מהמזבח ונכנסים לסבך, וירושלים היא השורש והביטוי, ודאי וודאי לגבי דור שהיה בכיבשן ויצא ממנו.

עתה שימו לב לירושלים זו על שכונתיה נושאות השמות המשוונים: עמק רפאים ואין רפאים אלא נחל קדרון שהוא קדרות וגיא בן הינום שאינו צריך פירוש וודאי ומתוכם עולה — הר הבית לתפארה וקדושה ואמונה. הר הבית עולה מקדרון וגיהינום, כמו מדינת ישראל העולה מאושוויץ.

האם זו האגדה הירושלמית שמשכה את לב דוד? השירה שבנופיה? והרי משורר היה דוד, "געים ומירות ישראל". רבים היו משוררים גדולים בעולם, אך מי מהם גם לוחם וכובש גדול היה? רבים כובשים ולוחמים בעולם, אך מי מהם גם משורר גדול היה כמשורר תהילים, כנותן שירה גדולה לעמו ולעמים, ליחיד ולכלל, לצער ולהודייה? נפשו ועינו של המשורר ודאי שנמשכו אל זו העיר המכשפת כל טובי-עין וחמי-לב.

שמא מקומה הטופוגרפי, במרומי ההר בין צפון ודרום, בין מערב ומזרח, זה שמשך את לב האימפריה? והרי הוא עצמו מכוח מיוזג שתי תכונות רחוקות אלן, כוח השירה וכוח המלחמה, זכה להיות גדול מלכי ישראל ואות למשיח שמזרעו יצא. וגם קירבת-נפש זו של עיר שהיא זירת מלחמה גיאולוגית וגיאוגרפית, לנפש דוד — ואין דוד אלא לשון אהבה — המורכבת, וכל חייו שרשרת מלחמה ואהבה.

או שמא נאה לנו היום דווקא לצרף לכל אלה, שיש בהם מן המיתוס ומן הפיוט ומן הדרש, וגם טעם פוליטי פנימי דווקא והוא שניתן לבחירת עיר זו לבירת העם והארץ לעד, על-ידי חז"ל דווקא? שאלו חז"ל אותה שאלה והשיבו: כי לא נחלקה בין השבטים. היא נועדה לאחד את שבטי ישראל. בימינו היינו קוראים עליה: על ירושלים יש קונסנזוס בין בית יהודה ובית יוסף. על כן לא קבע דוד הנבון — חכם לבב — את בירת הארץ המאוחדת והשבטים המתלכדים אחרי מות שאול, בחברון עיר מלוכתו, כי אם בעיר שאיננה של שבט מסויים.

לאחד את העם. לקביעת בירה לו ומלכות אחת לו ומקדש לאלהי ישראל בה. עד לקרע הבא...

לא עלינו.

זה נכון, מרפאים וקדרון וגיא בן הינום עולה הר הבית, אבל: למרגלות הר הבית קדרון וגיא בן הינום. גם היום.

העיר בצלם אלהים, כאדם בצלם אלהים, וכי האדם איננו שדה מלחמה בין ארץ פורחת ובין מדבר?

✧

אין ירושלים ללא הר הבית. ההר נגד וכנגד העמק (רפאים). הנחל (קדרון) הגיא (הינום), והבית נגד האנרכיה השבטית, אבל גם כנגד הספונטאניות. משכן הוא ביטוי לספונטאניות, בעצם, לפוטנציה התנדוּחית. אתה יכול לפרקו ולהעבירו ממקום למקום, לשאתו על כתפיים, לידתו — במדבר, בית, וכאן כמוֹבן הבית, בית המקדש — הוא קבע. עיקרו החיצוני — קבע מיקומו. חוכמת לבם של חז"ל ציוותה עליהם את הדרשה של הדרישה שאלהים דורש מבונה המקדש להציב ליד בית המקדש הבנוי גם את המשכן שנעשה מיותר. כל כך למה? כי המקדש נבנה ממיסי העם, בעוד שהמשכן נבנה מתרומות, ממתנדבים, והקב"ה אוהב נדבת לב.

וכל הפרובלימטיקה האמונית-דתית כלולה בדרשה זו. דוד רצה לבנות את המקדש ולא ניתן לו, כי דמים רבים שפך. את המקדש יבנה בנו, שלמה. שכשמו אכן כן הוא, מלך "השלום", כי בימיו אכן שלום לארץ ולעם, "חכמה" רבה! על חשבון אבא, שנלחם את כל מלחמות ישראל, מחוץ וגם מבית, והנחיל לבן מלכות שלמה ושלום בית. עצומה היתה האהבה בדוד, גם לאלהים נכספה נפשו וערגה. לא די באהבה לבנות בית. החכם בנאו. קבע. "הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה והניחותי לו מכל אויביו מסביב כי שלמה יהיה שמו ושלום ושקט אתן על ישראל בימיו. הוא יבנה בית לשמי" (דברי הימים א, סב, 10).

לא בית לאלהים. כי — כדבר שלמה בתפילת חנוכת הבית, מהמופלאות להגות ולרגש שבשירי האמונה. "אף כי שמי השמיים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה, אך בית לשמו ובית תפילה לעבוד בו תפילות". ובכל זאת — בית קבע. "ושמתי מקום לעמי ישראל" בפי נתן הנביא לדוד. לא עוד אוטופיה (שום מקום), כי אם טופיה (מקום), והעיר והבית לשם אלהים מבטא את תום הנדודים, המדבריות, הגלויות, והשבטיות. יש מקום לישראל, על כן גם יהיה מקום לשם אלהים, לא עוד משכן נווד. על כן שלמה יבנהו.

וכה פותח שלמה את שירתו לחנוכת הבית: "ה' אמר לשכון בערפל ואני בניתי בית זבול לך ומכון לשבתך עולמים" (דבה"י ב, ו, 1) זו נוסחת דברי הימים בעוד שבמלכים הנוסחה היא "אני" ללא הו, שב"ואני". ויש הברל משמעוּת דק. ה"ו" שב"ואני" מטעימה יותר את הניגוד שבין ערפל ובית. בא שלמה החכם לומר: "ה' אמר לשכון בערפל". האלוהות מעורפלת, אמנם ערפלי טוהר, ואף-על-פי-כן אי-שם בשמי השמיים, כי גם לשמיים יש שמיים, אבל אני שלמה בונה בית לשמו. והרי לפנינו זו הבעייה הנצחית בכל אמונה ודת — ואולי אף בכל אהבה. מתח עדי ניגוד בין ספונטאניות ומימסדיות, בין תפילה פורצת מלב לבין תפילת קבע, או בין אגדה והלכה — בתחום אחר, כביכול, רק כביכול אחר, כי באמת הכל אחד, כירושלים שהיא אחת על הגיא

וההר, על הפריחה והמדבר, על זו של מעלה וזו של מטה. הקבע שומר על ההתמד, על הנצח, הספונטאניות שומרת על החיות, מגינה מפני התאבנות. זה משחק הכוחות אולי מ"בראשית ברא", אולי חלק אינטגרלי בבריאה, בריאת שמים וארץ ואור לפני ההבדלה. אותו ויכוח תנאים — בית הלל ובית שמאי — מה נברא תחילה ארץ או שמיים, חל גם הוא על בעיית ירושלים כעיר מלוכה ומקדש. דוד עולה לכבוש אותה — על כל פנים על פי מקרא, ללא הצמדת העקידה בהר הבית — לא בגלל קדושתה. אחר כך קדושתה הופכת להיות גורם קבע בתודעת העם ובמציאות הארץ, על כל פנים לעם ישראל (בנצרות הנושא הוא שנוי במחלוקת, גם באיסלם לא היתה זוכה למקום שהיא תופסת בו אלמלא קדושתה תחילה לישראל).

וזו גדולה שבתופעות הרוח הישראלית, הנבואה, הלא אף היא בעיקרה — למרות העדר הקשר בין אליהו ואלישע לירושלים, או מוצאם הלא-ירושלמי של נביאים אחדים — ביטוי לאותו מאבק היסודות השמימיים והארציים, שביטוי ראשון לו הוא אולי המאבק של שמואל עם העם על המלוכה. איך להיות ככל הגויים לממלכתיות ולא ככל הגויים לאיליות — כשגם המדינה היא ביטוי לה, היא עצמה אליל, כביטוי של ניטשה (אצלו האליל החדש — המדינה וגם ועמוקות צמוד לכך: האלהים מת). המוצא ממתח זה בין הנביא להעם: מלכות דוד, הלוחם והמשורר, מכונן המלכות והמאמין המתפלל הגדול. מקדש ומשכן. הנבואה ביטוי למאבק נגד הכהונה המכניעה שמיים לארץ, המפלחנת את האמונה.

האם זאת המשמעות הבלתי-מכוונת של זוגיות השם? שתי ירושלים: של כוהנים ושל נביאים? של פרושים ושל צדוקים? של הלל ושל הורדוס?

גם בהבדל בין בית ראשון ובית שני ניכרים סימני המאבק בין שני כוחות אלה. בית ראשון הוא בסימן מן ההיקף אל המרכז. מן החומר אל הרוח. ירושלים בסוף הכיבושים, המקדש — לאחר המלחמות, ההשלמה עם שלמה. בית שני מן המרכז, חידוש עבודה בהר הבית, מירושלים, מעזרא הסופר אל ההתרחבות, ההתפשטות של מלכות חשמונאים והורדוס. הנבואה היא הנסיון האידיאלי לגישור בין "של מטה" ו"של מעלה" וכל תזיונות העתיד שואפים לכך, מחזון אחרית הימים של ישעיהו — נכון הר בית ה' — ועד לאפוקליפסות המאוחרות, בהן ירושלים של מעלה יורדת אל זו של מטה, גם בית המקדש יורד משמיים אך משתכן בירושלים המוחשית, זו של מטה, עדי אימרת חז"ל: "אמר הקב"ה איני נכנס לירושלים של מעלה אלא אם כן ישראל נכנסים לירושלים של מטה תחילה". או באימרתו ההולמת של ר' עקיבא כנגד — ולא נגד — רבן יוחנן בן זכאי שביקש מאספסיאנוס את יבנה כתחליף לירושלים: "היה עליו לבקש שיניח לה לירושלים זאת הפעם", ובעקבות דעה זו אף הצטרף לבר כוכבא, זה הנסיון הגדול האחרון לשקם את האחדות בין שתי ירושלים.

פרשת דרכים, אולי מכרעת עד ימינו, מבחינת כפילות ירושלמית זו בפועל, היתה גלות בבל. שם היא עלתה בתודעה ואף היכתה שרשים. אולי השפיעה בין היתר היעלמותם של עשרת השבטים שמלכותם חרבה והם פוזרו וכמעט ללא קשר עוד, וכל זה בעקבות ניתוקם מירושלים. לא נוצרו שום קינה וכיסופים ושבועה לשומרון כאותו מזמור פלאים, כמעט קונסטיטוטיבי "על נהרות בבל". אין שיר "אם אשכחך שומרון", אך גם לא על

הרבה ערי בירה של עמים וארצות אחרים. וככל הידוע לי זו גם לראשונה שתפילות נקבעו לכיוון עיר אחת בכיוון הירושלמי לתפילות יהודים מכל הגלויות (באיסלם כיוון התפילה למכה בא כמובן כתחליף).

לנצרות באה רומא כתחליף. לאיסלם — מכה. תלמוד בבלי דחה את התלמוד הירושלמי ווילנא כונתה ירושלים דליטא, אך סורא ווילנא לא הפכו להיות ירושלים. זו נשתמרה בתפילה מבוקר עד ערב, מלידה עד מוות, ובכל ברכה על מזון ובחטונה. ובניחום אבלים גם כן. ולסיום הגדת ליל פסח ולסיום "נעילה" ביום הכיפורים, משמע במעמדים הגבוהים ביותר בחיי העם כמו בברכות יום יום ובכל אורחות החיים. גם כשבעקבות מרד בר כוכבא והתפתחות ההלכה לתורה שבעל-פה, כתחליף לממלכתיות, חלה דה-היסטוריוזיה ודה-פוליטיזציה, ירושלים יחד עם כל ארץ-ישראל לא הוחלפו ב"מולדת" אחרות. ירושלים של מעלה איננה תחליף לזו של מטה החרבה, וודאי לא ירושלים המופשטת של משה מנדלסון.

גם כשהציונות, למרות שמה "ציון" שהוא ירושלים, הראתה לכאורה נטיות טריטוריי-אליסטיות גרידא, כביכול כתנועה ראציונאלית, פרגמטית גרידא, וירושלים היא בגדר מיסטיקה ואמונה וקדושה, משמע לא עניין לפוליטיקה מעשית, גם כשהתחולל אותו משבר דרמטי ששמו אוגנדה, קם הרצל, לכאורה ירד מקומת המליאה של הקונגרס לקומת הקרקע של הבניין, שם ישבו, על הרצפה ממש, ציוני רוסיה, רובם חילונים דווקא! — וקרעו "קריעה" וקוננו על ה"בגידה", יורד הרצל לשם ולמעשה עולה, מניף את ידו ונשבע — ודמע בעיניו — את שבועת האמונים: אם אשכחך ירושלים. וגם כשנדמה היה כי הגה-הנה שוב גבר הטריטוריאליזם בציונות והוסכם על חלוקת הארץ וירושלים בחוץ, מדינת ישראל בלי ירושלים, באו גורמים מבחוץ — או שמא נאמר — כביכול מבחוץ, כי רבים שליחיו של מקום, לפעמים משונים ביותר. שליחיו של מקום, וגם ירושלים בגדר מקום שכזה, ועוררו כוחות פנימיים, נפשיים, לשחרר את העיר. והלא "ירושלים של זהב" נכתב והושמע שבועות אחדים לפני מלחמת ששת הימים, שיר שזעזע כל נפש בעם. גם שחרור ירושלים כמו נכפה עלינו, כמו ציפה לרגע, לשעה, כמו ידע שכל הפקעת העיר מרשותנו איננה אלא זמנית, ואם יאמר כל הרוצה, שזו מיסטיקה, לא רציונלי, הלא לאור העובדות כל מציאות אחרת, ירושלים לא בישראל, נעשית מיסטיפיקציה, דבר חולף. אדרבא, יבואו כל חוקרים, זרים ביותר, ויצביעו על יצירה משמעותית אחת רוחנית, דתית או לא דתית, שנוצרה בעיר הזאת מאז גורשנו ויצאנו ממנה, יצירה לזאת בלבד, והרי עברו עליה רומאים וביזנטים וערבים וצלבנים וטורקים ואנגלים. עקרות מוחלטת של אלפיים שנה. עובדה שאין לערער עליה.

על כן גם המונח שמרבים כה להשתמש בו, לא כל כך כדי להגדילה, כי אם כדי להפחית במשקלנו בה: "קדושה לכל הדתות" או "קדושה לשלוש דתות", גם מונח זה מופרך בנוסחה זו. לא שאין היא קדושה לנוצרים ולמוסלמים. ולוואי ולא היתה, אך זו עובדה ואין לשללה, ויש גם לכבדה. ורק שני אלה יסייגוה במשמעותה ובייחודה באותו צירוף קדושה לשלוש הדתות:

א: קדושתה לנצרות ולאיסלם נובעת מקדושתה המקראית לעם ישראל שהוא הפכה למה שהיא, ואת זאת ודאי ששתי "הבנות" אינן יכולות להפריך.

ב: קדושתה לנצרות ולאיסלם מבוססת על אי-אלה מקרים שאירעו בה למחולליהן או שהמאמינים מאמינים שאירעו בה, וההיסטוריה אינה מכרעת לגבי אמונה ודת. ישו נצלב פה, ישו קם פה לתחייה. מוחמד חזה בחזון לילה שהובא הנה ומכאן הועלה לרקיע השביעי וכו'. ניחא, או לא כל כך ניחא, אך מה לעשות וזו אמונתם ורצון אמונתם (למה רצו דווקא בה הוא עניין לעיון אחר). אך מה לזה ולקדושת העיר לעם היהודי? לא "אירעו" לנו כאן או ביחס לכאן ניסים וחלומות. כל כולה, כל תולדותיה הם מאורע היסטורי ריאלי, כל כולה על קדרונה ומקדשה, על בניינה וחורבנה, על נביאיה וכוהניה, צלליה ואורותיה, על מציאותה וחזיוניה.

ודאי שעין הנצרות צרה בשיבת ציון שלנו, והתנגדותה עמוקה יותר מזו של האיסלם, שבעיקרו הוא יחס פוליטי. בנצרות זה עניין כמעט-מיסטי, באשר שיבת ציון של היהודים נוגדת עקרונות של חלק גדול בנצרות (יש בהם רבים ומתרבים ששינו בכך): העם היהודי בונה ירושלים אינו הולם תיאוריה נוצרית על גמר תפקידו ההיסטורי של העם היהודי עם הבאת ישו, ויש מסורת על הקללה שקילל ישו את היהודים לגבי ירושלים, שלעולם לא ישובו לבנותה בגלל כפירתם בו. ושכבה עמוקה עוד אחת: עם שיבת ציון שלנו כמו מתבדה הפירוש שפירשה הנצרות פרקים רבים בנבואה על ישוע הגואל.

אלה הם מכשולים עמוקים בנצרות, ועל כן כשבעקבות הנסיבות ההיסטוריות גברה הנטייה בעמי מערב לתמוך בציונות, הואטיקן התנה זאת בהפרדת ירושלים. ובשיחה עם הרצל אף התבטא האפיפיור שמוטב ירושלים בידי האיסלם מאשר בידי היהודים. וכי לא לירושלים אמר הנביא: מחריבך ומהרסיד ממך יצאו? ודווקא על פי הפשט הפשוט: יצאו, יעזבו.

✱

אך גם בתהליך שיחורורה ניתן למצוא על נקלה, אם כי בכובד ראש וגם במקצת כובד לב, כמו אותות לתהליך הציונות כולה כמעשה גאולה.

נשים לב: ההתיישבות החדשה כמו ניסתה לעקוף אותה, לא ל"ערי הקודש" חזרנו כי אם לארץ החול, תרתי משמע. לחזור לאדמה. רוב יהודיה של ירושלים הם גם מתנגדי הציונות, שונאי ציונות ולא שונאי ציון חלילה. וטעמיהם עמם. אבל את האוניברסיטה העברית, לא בתל-אביב מקימים, כי אם בירושלים. קצת רחוק מהנמל, כי אם בהר הצופים, אי-שם סמוך למקום המשוער של מטה טיטוס הצר על העיר, אך זה לא במכוון, כמובן.

אחר כך שלב תוכניות החלוקה. יהא עיר בינלאומית, יהא עיר מחולקת. העיקר מדינה יהודית בארץ-ישראל בלי ציון, טריטוריאליזם, ולוא זמנית, "מלון לילה". אחר כך מדינה בארץ-ישראל ולוא גם בלי ירושלים, אחר כך ירושלים ולוא בלי העיר העתיקה, אחר כך גם העיר העתיקה ולוא בלי הר הבית... השלב הנוכחי.

הקומפלכס הירושלמי גם מבטא את הפרובלימטיקה הפנימית של הציונות ביחסה המסובך, במודע ושלא במודע, ליהדות. השניות של ירושלים שאיננה בגדר ואטיקן או מכה למרכיבות וקדושה דתית בלעדית ואיננה כפאריס או לונדון לביריות ממלכתית

ולאומית גרידא. היא גם זה וגם זה, שניות המבטאת את כפל הפנים של העם הדתי, כפל פנים מבחינת הראייה ההיסטורית והמדינית של המערב בימינו, אך לא נתפש כשניות בעבר בו נוצר העם ונוצרה ירושלים זו, בחינת "ירושלם" בטרם היתה ל"ירושלים".

מה שהתחולל סביב ותוך כדי שיחרור ירושלים — ויש נוהרים ומנסחים "איחוד" ולא "שיחרור" וגם הוויכוח על כך מן המאפיינים — במלחמת ששת הימים, מסיים את כל הפרובלימטיקה שלנו מאז האמנסיפציה, מאז ירושלים המנדלסונית החלה לרדת — אולי קצת באונס — מ"של מעלה" ל"של מטה" ומשה הס כתב את "רומא וירושלים". העובדה המחרידה: עד 11 בבוקר ביום פרוץ המלחמה לא פסקו לשלוח שליחים לבקש מחוסיין שיפסיק להפגינו ולא ניגע בו.

ודאי שהיו שיקולים צבאיים למנוע, אם אפשר, חזית שלישית בנוסף לזו שבסיני ובגולן. ודאי שפעל — ופועלת עד היום — כמעט מסורת אוריינטציה על "הערבים המתונים" בממלכה ההאשמית. אך בשכבה נפשית עמוקה יותר יחד עם הכיסופים הלבביים העמוקים — שכל כך הרבה בינה בהם, בינה שבלב — קינן גם הפחד העמוק מפני הסבך. סבך של העקידה? סבך של בית מקדש בימינו? סבך של מקומות קדושים? כל אלה, במודע ושלא במודע — גורמים מרתיעים. וגם לאחר שנכפתה המלחמה עליה ונכבשו מרבית ההרים שמסביב לה, ובה, משה דיין מתנגד לפריצה לעיר העתיקה. בגין ואלון, מפקד הפלמ"ח ומפקד האצ"ל, ראשי "יהודה" ו"בנימין", מתייצבים בארבע לפנות בוקר בפני ראש הממשלה, לוי אשכול (שבת לוי?), ואומרים: העם היהודי רוצה את העיר העתיקה. ואמת דיברו, משכבה עמוקה מאוד דיברו. ובעשר מודיע מרדכי גור הודעה מזועזעת היסטורית ונפשית, מזועזעת לחיוב לעומק אלפי שנים: הר הבית בידינו. ואינני יודע מה חשב מרדכי גור — והוא שלא כמשה דיין חניד בית המדרש, משמע עולה משכבות תודעה עמוקה זו — בשעה שהשמיע דברים אלה, מחשבה צבאית-קרבת בלבד או עמוק מזה, אבל אני יודע שמה דיין עשה עד מהרה כדי לנתק כל מגע עם שכבות היסטוריות אלו, וכדי להחזיר את מה שהתחולל בניגוד לרצונו, למסלול "הפוליטי" של "הבית הלאומי" או המדינה: ציווה "להוריד את הדגל הישראלי" (היהודי?) מכיפת הסלע, להוריד את פלוגת הצנחנים מההר תוך מסירת השמירה על ההר לידי מועצת הוואקה המוסלמית, והכריז שאינו מתנגד לכך שבהר הבית יתנוסס דגל סעודי או ירדני...

כך נתהוותה המציאות הסוריאליסטית: הם בהר ואנחנו בקדרון. לכל היותר ליד הכותל המערבי, כותל הדמעות שוודאי שנתקדש בהרבה דמעות ודמע, אך ודאי שאיננו כפי מה שהחלו שרי תיירות והסברה ולמעלה מזה לצפוף: המקום המקודש ביותר לעם היהודי. הוא היה תחליף באין אפשרות לעלות להר.

ברית משולשת ודאי שבלתי-כתובה אך גם בלתי-מכוונת מראש, כי ברית בין שלושה גורמים לא ידידותיים: ברית בין משה דיין הציוני הפרגמטיסט, חובב החרסים העתיקים ללא תכולתם הרוחנית, המועצה המוסלמית העליונה, נציגת הקנאות הערבית האנטי

יהודית ואנטי-ציונית הקיצונית, והרבנות היהודית הפונדמנטליסטית והבלתי או אף אנטי-היסטורית, שמיהרה לצאת באיסור על יהודים לעלות ולהתפלל בהר הבית, זו הברית המשולשת כנגד ואף נגד האייל המשולש מברית בין הבתרים, ברית אברהם עם האלהים ועם ארץ-ישראל.

התהליך ההיסטורי עם או בלי השורשים המיטפיסיים, תהליך שהוליד את הציונות, ואף בלבושה האנטי-דתי כמרד נגד היהדות, שהכשיל את הסטיות האוגנדיסטיות למרות הראציו שבהן, שהכשיל גם את ההסכמות לחלוקת הארץ, אף לויתור על ירושלים כולה (הסכמה לבינאום), אחר כך חלוקה, תהליך זה שכמו פועל מעצמו או ממעמקים ואין אנו — על כל פנים חלק מאותו "אנו" — שולטים בו, תהליך זה בשלב הנוכחי הוביל לירושלים, הוביל לעיר העתיקה, הוביל להר הבית, משמע כל הדרך חזרה מאז הורדנו ממנו ובדם ואש וקרבנות עילאיים הורדנו ממנו, ושם נעצר ואף הוסג אחר, הורד מההר לכותל, שוב לכותל, פריצריב גלותי (וישנם גם אי-אלה סימנים מדאיגים נוספים לרצידיבים גלותיים).

"לא איכשר דרא". אומרת האפולוגיטיקה שפיתחנו אותה במשך דורות הגלות ונסיונות כושלים (ישנם הסוברים בטעות שאפולוגיטיקה שורשה הלשוני מאפולו... ולא היא). דורנו הוכשר — ואף אולץ — להקים בית לאומי, אף מדינה, להגיע להישגים חסרי תקדים היסטוריים: שיבת ציון לאחר אלפי שנים, ללשון, לאדמה, לממלכתיות, לצבאיות, וזה למעלה מהכוחות הריאליים, על כן אין לתבוע מדור זה שגם יגיע לביטוי העליון והממצה של הגאולה: בית-המקדש בהר הבית כביטוי וסמל לגאולה השלמה, כפי שביטא זאת באחרון מח"י עיקריו אברהם שטרן-יאיר, שניסח בעקבות שירתו של אורי צבי גרינברג ובחידוש שרשים עמוקים: מלכות ישראל היא המטרה (מלכות ולא מדינה גרידא, מונח ראציונלי, מכשירי גרידא עם כל חשיבותו).

מה שאיפה לחידוש מלכות ישראל וירושלים ובית המקדש בראש ההר הם בגדר "מום אינטלקטואלי", הרי זה מום מלידה, אם תבויים בירושלים אלמנטים אי-רציונליים, חריגים, הרי זה בטבעה, ולא רק שבר גיאולוגי סורי-אפריקני, גם לא שברים רוחניים אירופו-אמריקאיים לא יוכלו לה ולטבעה או על-טבעה, ואנו כעם — יחידים יכולים לברוח, לערוק — לא נימלט מכך, מגורל זה, מאופי זה. גם אם נצקק עד לב השמיים ועל אנזי כל גויים בארץ: דיינו במדינה נורמלית.

ודאי שאדם בצלם אלהים אין פירושו אדם אידיאלי. פירושו אדם בעל פוטנציאל אידיאלי, ושאיפה להידמות לאלהים להיות יוצר — ולא בורא יש מאין — הוא בטבעו, לחולל נבואה כדבריו של יהודה הלוי. המאבק בין כל האלמנטים האלה, בין גויים ומעצמות ודתות, והמאבק בתוכנו בין כוחות צנטרופוגליים — בריחה מירושלים הממשית או האידיאית-נבואית, והצנטרופוטלית — המשיכה המגנטית לשוב ולשוב ולקוממה, כל אלה מחזירים לאותו "שדה מלחמה" מתמיד, לא מלאכים כי אם בני אדם, בני ישראל שרים עם אלהים ועם אנשים, עיר בצלם אלהים. בין מציאות ואתגר.